

Högsta Förvaltningsdomstolen
Box 2293
103 17 Stockholm

Komplettering i mål nr 6983-16

Klagande: Svenska Rovdjursföreningen
Organisationsnummer 883202-3264
Kansli Masthamnen, 11630 Stockholm
Telefon 08-441 41 17
Epost info@rovdjur.se

Svenska Rovdjursföreningen (nedan: *föreningen*) har 2017-01-13 överklagat Kammarrätten i Sundsvalls (nedan: *Kammarrätten*) domar 2016-12-23 i mål nr 2968-16, 2969-16 och 2970-16, som avser föreningens överklaganden av Förvaltningsrätten i Luleås (nedan: *Förvaltningsrätten*) domar 2016-11-22 i mål nr 2139-16, 2153-16 respektive 2164-16, vilka i sin tur avser föreningens överklaganden av Länsstyrelsen i Dalarnas läns, Länsstyrelsen i Värmlands läns och Länsstyrelsen i Örebro läns, respektive Länsstyrelsen i Gävleborgs läns (nedan: *länsstyrelserna*) beslut 2016-09-29 om licensjakt efter varg 2017 (dnr Dalarna 218-10618-2016, dnr Värmland 218-6633-2016, dnr Örebro 218-5278-2016, dnr Gävleborg 218-6761-2016).

Föreningen har anhållit om anstånd med att utveckla sin talan i målet. Högsta Förvaltningsdomstolen har beviljat anstånd att senast 2017-02-23 komplettera överklagandet.

Inledning

Länsstyrelserna i Värmlands, Örebro, Dalarnas och Gävleborgs län fattade 2016-09-29 beslut om licensjakt efter varg 2017 i fyra olika vargrevir. Föreningen överklagade dessa beslut till Förvaltningsrätten i Luleå, som avslog överklagandena. Föreningen överklagade Förvaltningsrättens beslut till Kammarrätten i Sundsvall, som beviljade prövningstillstånd men därefter avslog överklagandena utan att i domen analysera de argument som föreningen framfört i överklagandena.

Licensjakten inleddes 2017-01-02 och avslutades på olika datum i de olika reviren. När jakten 2017-02-15 avslutades i det fjärde reviret hade sammanlagt 25 vargar rapporterats vara fällda.

Föreningen menar att även om Högsta Förvaltningsdomstolen helt nyligen prövat lagligheten av förra vinterns licensjaksbeslut (dom 2016-12-30 i mål nr 2406-2408-16 och 2628-2630-16), så finns det en rad nya skäl till att även pröva de juridiska förutsättningarna för den licensjakt efter varg som just genomförts. Föreningen menar också att även om den överklagade jakten redan genomförts, så finns det inför framtiden ett starkt allmänintresse av att sakprövning ändå sker av vissa aspekter som inte behandlats i domen 2016-12-30.

Som Högsta Förvaltningsdomstolen underströk i domen 2016-12-30, så behandlades där endast sådana faktorer som länsstyrelserna haft möjlighet att beakta vid tidpunkten för besluten om förra vinterns licensjakt. Från den tidpunkten och fram till besluten om 2017 års licensjakt har flera viktiga händelser inträffat som tillfört ny kunskap eller förändrat förutsättningarna på annat sätt. Nedan beskrivs sju sådana faktorer som föreningen menar bör föranleda en annan slutsats än den Högsta Förvaltningsdomstolen drog om 2016 års licensjakt.

Därefter beskrivs även tre faktorer som i och för sig hade kunnat beaktas av länsstyrelserna redan 2015, men som inte behandlats i Högsta Förvaltningsdomstolens dom i mål nr 2406-2408-16 och 2628-2630-16.

Yrkanden

Föreningen yrkar

- att Högsta Förvaltningsdomstolen beviljar prövningstillstånd,
- att Högsta Förvaltningsdomstolen i sak prövar om länsstyrelsernas beslut 2016-09-29 om licensjakt efter varg 2017 (dnr Dalarna 218-10618-2016, dnr Värmland 218-6633-2016, dnr Örebro 218-5278-2016, dnr Gävleborg 218-6761-2016), med beaktande av de förhållanden som beskrivs i denna inlägga, kan anses ha varit i överensstämmelse med gällande rätt och tillräckligt väl underbyggda.

Skäl för prövningstillstånd

Högsta Förvaltningsdomstolen bör lämna prövningstillstånd på grund av att

- det finns anledning att betvivla riktigheten av det slut som Kammarrätten har kommit till, och
- det är av vikt för ledning av rättstillämpningen att överklagandet prövas.

Tio faktorer (1a-1g, 2a-2c) som ger anledning att betvivla riktigheten av Kammarrättens domslut beskrivs nedan under rubriken "Motivering till att besluten bör upphävas".

Särskilt viktigt för ledning av den fortsatta rättstillämpningen är att det prövas

- om vargjakten var försvarlig trots att vargpopulationen minskat så att referensvärdet för gynnsam bevarandestatus underskrids,
- om länsstyrelserna tillräckligt beaktat de vetenskapliga studier som visar att vargjakt inte ökar acceptansen för vargen,
- om invandringen av nya vargar, trots den nya kunskap som tillkommit under 2016, kan bedömas som tillräcklig för att en vargstam med mindre än 1 700 djur ska kunna ha gynnsam bevarandestatus,
- om skydds jakt på skadegörande vargar är en lämplig lösning istället för licensjakt på vargrevir som väljs ut slumpmässigt i förhållande till skadebild.

Motivering till att besluten bör upphävas

1. Faktorer som tillkommit efter länsstyrelsernas beslut 2015 om licensjakt efter varg 2016, men före länsstyrelsernas beslut 2016 om licensjakt efter varg 2017

1a. Vargstammens tidigare kontinuerliga tillväxt har brutits och vänts till en kraftig minskning

I de tre länsstyrelsebesluten om licensjakt återges formuleringar från Naturvårdsverkets förvaltningsplan om att vargen skulle ha en kontinuerligt hög tillväxttakt. Detta må ha varit i stort sett sant fram till inventeringssäsongen 2014/15, men därefter har denna kontinuerliga tillväxt brutits och ersatts av en kraftig minskning. Vid den senaste inventeringen¹, 2015/16, visade sig vargstammen i Sverige ha minskat med ca 18 % på bara ett år!

Det bör också noteras att förra vinterns länsstyrelsebeslut om licensjakt omfattade 48 vargar, varav endast 14 rapporterades skjutna eftersom domstolarna stoppade jakten i tre län. Om alla 48 hade skjutits skulle vargstammen ha minskat ytterligare.

I detta sammanhang vill föreningen också uppmärksamma vad advokat Karin Dunér vid Falkenborn Advokatbyrå skrivit i en promemoria² till Naturvårdsverket:

"Nya bestämmelser har införts i Finland för jakt efter varg, se bilaga 3. Ändringarna föranleddes av EU-domstolens dom år 2007 (C-342/05). " ... "Vargen får inte längre skjutas i Finland med stöd av bestämmelse grundad på direktivets artikel 16.1 (e) även om det är formellt möjligt enligt jaktlagen. Detta eftersom stammen har minskat."

Eftersom även den svenska vargpopulationen nu har minskat kraftigt, så menar föreningen att detta talar för att vargjakt med stöd av 16.1.e inte kan tillåtas i Sverige heller.

¹ Wabakken, Svensson, Maartmann, Åkesson & Flagstad, 2016. Bestandsövervakning av ulv vintern 2015-2016. Bestandsstatus for store rovdyr i Skandinavien 1-2016. Kan laddas ner från <https://brage.bibsys.no/xmlui/handle/11250/2390916>

² Dunér, K. 2011. Analys av artikel 16.1 i art- och habitatdirektivet. Promemoria 2011-09-28.

1b. Skandulvs beräkningar visade på risk att det inte finns utrymme för jakt

I Skandulvs rapport³ om beräkningar av beskattning av den svenska vargpopulationen 2017, som använts som beslutsunderlag av länsstyrelserna, förklarar forskarna bland annat på sid. 2 att:

"Gemensamt för resultaten från samtliga tre modeller är att det finns en betydande osäkerhet i kommande års tillväxt och därmed för utfallet av ett eventuellt jaktuttag på populationen storlek. Det betyder att *om tillväxten för 2016/17 ligger inom den lägre delen av det beräknade intervallet finns det inget utrymme för jakt alls* medan man kan ha en relativt hög beskattning om tillväxten uppgår till den högre delen av detta intervall." (vår kursivering)

Forskarna har alltså varnat för att det kan vara så att det inte finns något utrymme för jakt alls. Att trots detta besluta om jakt, och dessutom på så mycket som 7 % av populationen, menar föreningen strider mot den försiktighetsprincip som enligt Lissabon-fördragets artikel 191 ska prägla miljöpolitiken inom EU.

Föreningen menar också att citatet från Skandulvs rapport motbevisar den bedömning som Förvaltningsrätten gjort, vid prövningen av våra överklaganden av den nu pågående vargjakten, om att det inte skulle finnas risk för att jakten leder till vargstammen underskrider 300 individer.

1c. Bättre underbyggd omräkningsfaktor visar att populationen redan underskrider referensvärdet 300

Som framgår av de officiella inventeringsrapporterna, exempelvis på sid. 16-17 i rapporten över inventeringssäsongen 2013-2014, så har antalet vargar under många år uppskattats genom att multiplicera antalet konstaterade föryngringar (födda valpkullar) med 10. Denna omräkningsfaktor har ifrågasatts då den baserats på data från endast tre inventeringssäsonger och på data från en period då vargstammen var betydligt mindre. Därför har Naturvårdsverket uppdragit till vargforskningsprojektet Skandulv att ta fram en bättre underbyggd modell för omräkning mellan antal föryngringar, antal familjegrupper och totalt antal individer i populationen. Detta uppdrag har resulterat i en studie⁴ som publicerades på internet i augusti 2016.

Den nya studien har visat att omvandlingsfaktorn mellan antal föryngringar och antal familjegrupper är 1,0, samt att omvandlingsfaktorn mellan antal familjegrupper och antal individer varierar över året: 1 december är denna omvandlingsfaktor 8,0 och 31 mars är den 7,67.

För att kunna jämföra vargpopulationens storlek med referensvärdet för gynnsam bevarandestatus behöver man veta vilken tid på året som referensvärdet avser. I Naturvårdsverkets redovisning⁵ till regeringen framgår på sid. 9 att det föreslagna referensvärdet 300 vargar baseras på resultat från professor Michael W. Brufords simuleringar⁶ med programmet Vortex. I simuleringsprogrammet Vortex är årscykeln sådan att

³ Sand, Liberg & Chapron. 2016. Beräkningar av beskattning av den svenska vargpopulationen 2017. Rapport till Naturvårdsverket från SKANDULV. <http://www.slu.se/globalassets/ew/org/inst/ekol/forskning/projekt/skandulv/publikationer/rapporter/sand-et-al-2016-berakningar-av-beskattning-av-den-svenska-vargpopulationen-2017.pdf?si=82DC7FFF25EEB99B077BAFF87D9ABE68&rid=1060789305&sn=sluEPi6-prodSearchIndex>

⁴ Chapron, Wikenros, Liberg, Wabakken, Flagstad, Milleret, Månsson, Svensson, Zimmermann, Åkesson & Sand, 2016. Estimating wolf (*Canis lupus*) population size from number of packs and an individual based model. *Ecological Modelling* 339: 33–44. <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0304380016303179>

⁵ Naturvårdsverket, 2015. Delredovisning av regeringsuppdraget att utreda gynnsam bevarandestatus för varg (M2015/1573/Nm). NV-02945-15. <http://www.naturvardsverket.se/upload/miljoarbete-i-samhallat/miljoarbete-i-sverige/regeringsuppdrag/2015/ru-bevarandestatus-varg/Regeringsuppdrag-delredovisning-utreda-gynnsam-bevarandestatus-for-varg-korrigerad%20version.pdf>

⁶ Bruford, 2015. Additional population viability analysis of the Scandinavian wolf population. Naturvårdsverket Rapport 6639.

först sker reproduktion, därefter dödlighet, därefter räknas djuren, och sedan kommer nästa reproduktion, och så vidare⁷. Den populationsstorlek som rapporteras av programmet är alltså populationsstorleken precis före reproduktionen. Den populationsstorlek som är mest relevant att jämföra med referensvärdet är därför den som kan beräknas för 31 mars genom att multiplicera antalet familjegrupper med 7,67.

I inventeringsrapporten⁸ för säsongen 2015-2016 framgår på sid. 43 att totalt påträffades 30 familjegrupper helt inom Sverige och fyra på gränsen mellan Sverige och Norge. De fyra sistnämnda räknas i detta sammanhang som halva familjegrupper i Sverige, vilket ger en summa på 32 familjegrupper i Sverige. På sid. 38 i rapporten framgår dock att två familjegrupper i Sverige (nr 21 Åmot och nr 26 Lövsjön) sköts bort under vintern, så antalet familjegrupper i slutet av mars var bara 30.

Detta innebär att den mest sannolika populationsuppskattningen för tiden strax före 2016 års reproduktion är 230 (= 7,67 x 30) och inte 340, som länsstyrelserna utgått från i sina beslut. Det är alltså denna populationsstorlek som ska jämföras med referensvärdet för gynnsam bevarandestatus.

Den svenska vargpopulationens storlek var alltså våren 2016 en bra bit under det referensvärde om 300 vargar som Naturvårdsverket kom fram till 2015, och på vilket även Högsta Förvaltningsdomstolen i domen 2016-12-30 baserat sin bedömning av vargens bevarandestatus 2015.

Föreningen menar att länsstyrelserna hösten 2016 borde ha uppmärksammat att en mer korrekt uppskattning av vargpopulationens totala storlek visade att den låg under referensvärdet för gynnsam bevarandestatus, och att vargen alltså inte kunde ha gynnsam bevarandestatus.

Att vargen inte har gynnsam bevarandestatus utesluter inte att undantag enligt artikel 16.1 kan medges, men det innebär att undantag måste prövas utifrån om de försvårar *uppnåendet*, snarare än *upprätthållandet*, av gynnsam bevarandestatus. Ingen av länsstyrelserna har i sina beslut analyserat om jakten riskerar att försvåra *uppnåendet* av en gynnsam bevarandestatus.

1d. Nya studier visar att jakt inte ökar acceptansen för vargen

I samtliga de överklagade länsstyrelsebesluten framhålls ökad acceptans för vargen som ett av syftena med licensjakten. Föreningen menar att länsstyrelserna inte har visat att jakten skulle vara ändamålsenlig för att öka acceptansen.

I länsstyrelsebesluten hänvisas i detta sammanhang till formuleringar i propositionstext och i Naturvårdsverkets förvaltningsplan. Även skrivningarna om detta i Naturvårdsverkets förvaltningsplan baseras på vad regeringen skrivit i propositioner. Det handlar alltså om politiska resonemang och inte om någon vetenskapligt baserad kunskap.

Under 2016 har två vetenskapliga studier publicerats som båda motsäger tesen att vargjakt skulle leda till ökad acceptans för vargen:

I Wisconsin i USA har ett försök gjorts att vetenskapligt utvärdera effekten av vargjakt på allmänhetens inställning till varg. Resultatet där var att inställningen var oförändrad bland kvinnor och blev mer negativ

---

<https://www.naturvardsverket.se/Documents/publikationer6400/978-91-620-6639-0.pdf?pid=14226>

⁷ Lacy, 2000. Structure of the VORTEX simulation model for population viability analysis. Ecological Bulletins 48:191-203. <http://www.vortex10.org/Lacy/Reprints/Structure%20of%20VORTEX%20simulation%20model.pdf>

⁸ Wabakken, Svensson, Maartmann, Åkesson & Flagstad, 2016. Bestandsövervakning av ulv vintern 2015-2016. Bestandsstatus for store rovdyr i Skandinavia 1-2016. Kan laddas ner från <https://brage.bibsys.no/xmlui/handle/11250/2390916>

bland män⁹. Detta talar emot påståenden om att vargjakt skulle leda till en mer bejakande inställning till vargen.

I en annan studie¹⁰ har vargpopulationernas utveckling mellan 1995 och 2012 i två amerikanska delstater, Wisconsin och Michigan, analyserats. I båda delstaterna omväxlade perioder med och utan legal vargjakt. Resultatet var att i perioder när vargjakt var tillåten var populationernas tillväxttakt, även om den legala jakten borträknades, lägre än i perioder när vargjakt inte var tillåten. Det tyder på att den illegala jakten – som kan ses som ett uttryck för bristande acceptans – ökade i perioder när även viss vargjakt var tillåten.

Föreningen vill här också peka på resultaten i den enkätundersökning¹¹ till boende i området för licensjakt i Örebro län 2015, som genomförts av Länsstyrelsen i Örebro län, och som i beslutet om jakt i Värmlands och Örebro län påståtts visa att acceptansen för varg varken var större eller mindre efter licensjakten. Bland dem som besvarat frågan:

”Under vintern 2015 genomfördes licensjakt efter varg inom jaktområdet som finns markerat på bifogad karta. Anser du att detta påverkade något av följande? ... Acceptans för varg”

så svarade 25% ”minskat”, 58% ”oförändrat” och 18% ”ökat”. Det var alltså fler bland de svarande som upplevde att acceptansen minskat efter jakten, än de som upplevde att den ökat. Det var också fler som svarade att oron för varg ökat (27 %) än de som svarade att oron minskat (14 %) till följd av licensjakten. Förvisso är undersökningen baserad på ett måttligt antal svarande, men om det går att dra någon slutsats av undersökningen så står resultaten i motsats till länsstyrelsernas påståenden i besluten att licensjakt skulle förbättra acceptansen.

1e. Naturvårdsverkets nya plan för genetisk förstärkning visar att invandringen är otillräcklig

Enligt den bedömning¹² som Naturvårdsverket kom fram till 2015 behöver vargpopulationen, för att kunna ha gynnsam bevarandestatus, omfatta

- antingen 300 vargar, om minst en ny invandrare vart femte år förökar sig med inhemska vargar och därmed får sina gener inblandade i populationen,
- eller 1 700 vargar, om den genetiskt effektiva invandringen är mindre frekvent än så.

Den svenska vargstammens invandringshistorik är att två invandrade vargar började reproducera sig 1983, en tredje reproducerade sig första gången 1991, ytterligare två 2008, och den sjätte 2016. Samtliga intervall mellan dessa år med framgångsrik invandring är mer än fem år, och det längsta intervallet (1991-2008) är mer än tre gånger så långt.

⁹ Hogberg, Treves, Shaw & Naughton-Treves, 2016. Changes in attitudes toward wolves before and after an inaugural public hunting and trapping season: early evidence from Wisconsin's wolf range. *Environmental Conservation* 43:45-55.

¹⁰ Chapron & Treves, 2016. Blood does not buy goodwill: allowing culling increases poaching of a large carnivore. *Proceedings of the Royal Society of London B* 283:20152939.
<http://dx.doi.org/10.1098/rspb.2015.2939>

¹¹ Länsstyrelsen i Örebro län, 2016. Sammanställning: Enkät till boende i område för licensjakt på varg 2015 (N=129).

¹² Naturvårdsverket, 2015. Delredovisning av regeringsuppdraget att utreda gynnsam bevarandestatus för varg (M2015/1573/Nm). NV-02945-15.
<http://www.naturvardsverket.se/upload/miljoarbete-i-samhallet/miljoarbete-i-sverige/regeringsuppdrag/2015/ru-bevarandestatus-varg/Regeringsuppdrag-delredovisning-utreda-gynnsam-bevarandestatus-for-varg-korrigerad%20version.pdf>

Naturvårdsverkets femåriga plan¹³ för genetisk förstärkning av vargstammen, som arbetats fram under 2016, är ett viktigt tillskott till förståelsen av vad detta innebär. I planen förklaras att när tillförsel av nya gener uteblir under mer än fem år, så uppvägs inte detta av att det i nästa femårsperiod kommer två nya invandrare som bidrar med sina gener, utan det behövs betydligt mer för att uppväga en femårsperiod med utebliven invandring.

På sid. 8 förklarar Naturvårdsverket hur detta hänger ihop:

”Förlusten av genetisk variation och ökningen av inaveln hos den skandinaviska stammen under en generation utan tillskott från en sådan förnyring, är betydligt större än den extra variation och inavelsminskning som en andra reproducerande invandrad varg (nr 2) tillför under samma generation.”

Vad detta betyder för vargstammens genetiska utsikter i nuläget beskrivs närmare på sid. 2:

”Eftersom ett genflöde inte skett under mer än sju år före 2016 kommer det under fem varggenerationer under det närmaste århundradet att behövas minst två reproduktioner mellan nya invandrade vargar, som inte är nära besläktade med varandra, och skandinaviska vargar. I nuläget, med årets reproduktion i Tunturi-reviret, har det skett en sådan.”

Detta innebär att även om man accepterar riksdagens bedömning att vargen hade gynnsam bevarandestatus 2013, då det hade gått fem år sedan senaste framgångsrika invandring, så har det från och med 2014 gått för lång tid, och vargen har inte längre gynnsam bevarandestatus. Dessutom krävs det nu ett större antal nya invandrare som framgångsrikt bidrar med nya gener för att återställa den gynnsamma bevarandestatusen.

Att vargen inte har gynnsam bevarandestatus utesluter inte att undantag enligt artikel 16.1 kan medges, men det innebär att undantag måste prövas utifrån om de försvårar *uppnåendet*, snarare än *upprätthållandet*, av gynnsam bevarandestatus.

Länsstyrelsernas licensjaksbeslut, liksom Förvaltningsrättens och Kammarrättens beslut om våra överklaganden, har inte tagit hänsyn till denna nya kunskap som Naturvårdsverket förmedlat genom den nya planen för genetisk förstärkning av vargstammen. Ingen av länsstyrelserna har i sina beslut analyserat om jakten riskerar att försvåra *uppnåendet* av en gynnsam bevarandestatus.

Naturvårdsverkets plan för genetisk förstärkning fastställdes i oktober, det vill säga strax efter att länsstyrelserna fattat beslut om licensjakten. Resonemang om den problematik som vi pekat på här fanns dock även på sid. 5 i remissversionen¹⁴ av planen, som fanns tillgänglig redan i mars 2016. Det är därför rimligt att kräva att länsstyrelserna känt till detta när de fattade licensjaksbesluten i september.

---

¹³ Naturvårdsverket 2016. Femårig plan för genetisk förstärkning 2016 - 2020. NV-02544-15. 2016-10-24.
<http://www.naturvardsverket.se/upload/miljoarbete-i-samhallat/viltforvaltning/femarig-plan-for-genetisk-forstarkning-av-vargstammen-2016.pdf>

¹⁴ Naturvårdsverket 2016. Femårig plan för genetisk förstärkning 2016 - 2020. NV-02544-15. Förslag 2016-03-04.
<http://www.naturvardsverket.se/upload/stod-i-miljoarbetet/remisser-och-yttranden/remisser-2016/Fem%C3%A5rig%20plan%20f%C3%B6r%20genetisk%20f%C3%B6rst%C3%A4rkning%202016-2020.pdf>

1f. Tiveden-vargarna tycks inte bidra med nya gener

Som nämns i beslutet från Länsstyrelsen i Dalarnas län, så baserades riksdagens bedömning 2013 att vargen hade gynnsam bevarandestatus bland annat på "den lyckade genetiska förstärkningen". Av proposition 2012/13:191 framgår (sid. 37) att detta syftade på den lyckade flytten av ett par invandrade vargar från Tornedalen till Tiveden. (Länsstyrelserna i Värmlands och Örebro län tillskriver två forskargrupper den bedömningen, men det är missvisande eftersom det inte står i forskargruppernas underlagsrapporter att de gjort någon sådan bedömning.)

Hösten 2015 hade myndigheterna fortfarande gott hopp om att avkommor från Tiveden-paret skulle sprida sina gener och därmed bidra till att minska inaveln i den svenska vargpopulationen. Under 2016 har dock ytterligare en av valparna från Tiveden-reviret avlivats vid skydds jakt och en omkommit i en trafikolycka. Därmed var det vid tiden för länsstyrelsernas licensjaksbeslut i höstas osäkert om någon av Tiveden-valparna ännu var i livet. Hanen i paret tycks ha omkommit i början av 2014, och såvitt känt har honan ännu inte accepterat någon ny partner. Denna negativa utveckling gör att sannolikheten för att Tiveden-vargarna ska bidra med nya gener till populationen var betydligt mindre i september 2016 än den var ett år tidigare.

Länsstyrelserna i Dalarnas och Gävleborgs län har i sina beslut konstaterat att det tillskott av gener som förväntades från valparna Tiveden-paret har uteblivit, att det inte finns dokumentation på att någon av parets valpar är i livet, och att tiken verkar gå ensam i reviret. Ingen av länsstyrelserna har dock uppmärksammat att denna negativa utveckling förändrar grunden för riksdagens bedömning 2013 att vargen då hade gynnsam bevarandestatus.

Länsstyrelserna i Värmlands och Örebro län har i sitt gemensamma licensjaksbeslut inte kommenterat utvecklingen för Tiveden-paret och deras avkomma.

1g. Ny studie visar att betydligt mer än en invandrare vart femte år behövs

Naturvårdsverkets bedömning att vargen kan ha gynnsam bevarandestatus om populationen omfattar 1 700 vargar grundas på att detta bedöms motsvara en genetiskt effektiv populationsstorlek (N_e) om 500, vilket är ett vedertaget kriterium för en långsiktigt livskraftig population. Föreningen instämmer i att detta är en central utgångspunkten för bedömning av vargens och andra arters bevarandestatus.

Naturvårdsverkets bedömning att vargen även kan ha gynnsam bevarandestatus om den svenska populationen är betydligt mindre (300 vargar), under förutsättning att minst en ny invandrare vart femte år förökar sig med inhemska vargar, baseras på generell populationsgenetisk teori som säger att en ny invandrare per generationstid räcker för att motverka genetisk utarmning och utveckling av allvarliga inavelsproblem. Teorin säger dock inte att den invandringsfrekvensen räcker för att inom överskådlig tid reparera redan uppkommen genetisk utarmning och inavel.

När Naturvårdsverket hösten 2015 gjorde bedömningen att en invandrare vart femte år skulle räcka för att en mindre population skulle ha gynnsam bevarandestatus, så fanns det ingen utvecklad modell för att beräkna den genetiskt effektiva populationsstorleken hos en delpopulation som utbyter individer med andra delpopulationer. I avsaknad av en sådan modell var det vid den tidpunkten rimligt att Naturvårdsverket förlitade sig på den generella teorin om minst en invandrare per generationstid.

Sommaren 2016 har en ny studie¹⁵ publicerats, av forskare i populationsgenetik och matematik vid Stockholms Universitet, som visar att man nu kan beräkna den genetiskt effektiva populationsstorleken (N_e) hos en delpopulation som utbyter individer med andra delpopulationer, och även att man kan beräkna hur lång tid det tar att uppnå den N_e som utgör kriteriet för långsiktig livskraft. Studien har den nordeuropeiska metapopulationen (system av flera delpopulationer) av varg som utgångspunkt.

Bland forskarnas slutsatser bör här särskilt observeras att de olika vargpopulationerna i området behöver bli så sammanhängande att utbytet mellan dem omfattar tre till fem individer, som flyttar från respektive population och får ungar i en annan population, per generationstid. Detta innebär betydligt mer än en invandrare per generationstid.

Myndigheternas beslut om undantag från det strikta skyddet enligt art- och habitatdirektivet ska grundas på bästa tillgängliga kunskap. Även om Naturvårdsverkets bedömning att minst en invandrare per generationstid var bästa tillgängliga kunskap hösten 2015, så menar föreningen att bästa tillgängliga kunskap i september 2016 (då besluten om den nu genomförda licensjakten fattades) var att det behövs tre till fem genetiskt effektiva invandrare per generationstid för att vargen ska kunna ha gynnsam bevarandestatus med mindre än 1 700 individer.

2. Andra viktiga faktorer som inte behandlats i Högsta Förvaltningsdomstolens prövning av förra vinterns licensjakt

2a. Skydds jakt på skadegörande vargar är en mer lämplig lösning

Länsstyrelserna i Värmland, Örebro och Gävleborg har i besluten angivit att till syftena med besluten hörde att underlätta tamdjurshållning och begränsa skador. Länsstyrelsen i Dalarna har inte uttryckligen nämnt detta som syfte, men har i beslutet tagit upp vargangrepp på tamdjur som en del i de socioekonomiska konsekvenser som beslutet syftade till att begränsa.

Föreningen anser att skydds jakt efter vargar som angripit tamdjur, samt ersättning för uppkomna skador och bidrag till förebyggande åtgärder i form av bland annat rovdjursavvisande stängsel kring fårbesättningar, skulle ha varit lämpligare lösningar än den nu genomförda licensjakten. Länsstyrelserna har i sina beslut anfört att ersättning för skador och bidrag till förebyggande åtgärder redan används och inte är tillräckliga. Länsstyrelserna har dock inte på ett seriöst sätt bedömt om skydds jakt efter skadegörande vargar skulle varit ett bättre alternativ än den nu genomförda licensjakten.

Föreningen delar alltså länsstyrelsernas uppfattning att jakt efter varg under vissa omständigheter är befogad för att begränsa angrepp och skador på tamdjur. Föreningen menar dock att de nu överklagade besluten inte är ändamålsenligt utformade för detta syfte. För att jakten skulle kunna uppnå det syftet borde den ha inriktats på de revir där risken för skador är störst, det vill säga revir där angrepp på tamdjur skett frekvent under senare tid och de skadegörande individerna bedöms finnas kvar i reviret. Besluten hade då med fördel kunnat utformas som beslut om skydds jakt istället för licensjakt.

---

¹⁵ Laikre, Olsson, Jansson, Hössjer & Ryman, 2016. Metapopulation effective size and conservation genetic goals for the Fennoscandian wolf (*Canis lupus*) population. *Heredity* advance online publication 22 June 2016; doi: 10.1038/hdy.2016.44. <http://www.nature.com/hdy/journal/vaop/ncurrent/abs/hdy201644a.html>

För att bedöma om länsstyrelsernas urval av revir var lämpligt i förhållande till syftena att underlätta tamdjurshållning och begränsa skador, har föreningen skickat en förfrågan till länsstyrelserna om vilka vargangrepp på tamdjur som skett i vilka vargrevir under 2016. Det visade sig då att varken Länsstyrelsen i Värmlands län eller Länsstyrelsen i Dalarnas län hade någon sammanställning som visade detta! Länsstyrelsen i Dalarnas län svarade¹⁶ att "När det blir ett angrepp gör vi ingen bedömning vilka vargar som orsakat angreppet och har därför inga uppgifter om det. En sådan bedömning gör vi då det eventuellt kommer in en ansökan om skydds jakt på vargen." – men alltså inte för att bedöma var licensjakten hade kunnat göra nytta för att förebygga angrepp. Länsstyrelsen i Värmlands län svarade¹⁷ att de inte försökt knyta konstaterade angrepp till revir "om inte vi på något sätt är säkra utifrån DNA eller liknande".

Detta är synnerligen anmärkningsvärt. Att kontinuerligt försöka bedöma om konstaterade vargangrepp kan antas ha orsakats av vargarna i ett visst revir är grundläggande, inte bara för prövning av skydds jaktansökningar, utan även för att kunna ge relevant information till tamdjursägare, för att kunna prioritera medel till rovdjursavvisande stängsel (om bidrag inte kan ges i alla vargrevir), samt – om licens jakt på varg ska förekomma – för att kunna rikta licensjakten så att den gör nytta för syftena att underlätta tamdjurshållning och begränsa skador på tamdjur.

Länsstyrelsen i Örebro län skickade en tydlig sammanställning¹⁸. Av denna framgick att sex vargangrepp på tamdjur skett under 2016. Inget av dessa angrepp skedde i Loka-reviret eller dess närhet. Licensjakten på Loka-reviret var alltså meningslös för syftena att underlätta tamdjurshållning och begränsa skador på tamdjur.

Länsstyrelsen i Gävleborgs län skickade också en tydlig sammanställning¹⁹, som visade att tre vargangrepp på hund skett i det vargrevir (Blyberget) som licensjakten riktades mot. Angreppen i det reviret skedde dock i oktober och i december, det vill säga efter att Länsstyrelsen beslutat om licensjakten. Vid tiden för beslutet fanns ingen skadebild som rimligen kunde motivera att just familjegruppen i Blyberget-reviret skulle tas bort.

Svaren från alla de aktuella länsstyrelser visar att trots att länsstyrelserna i sina beslut påstått att jakten syftar till att underlätta tamdjurshållning och begränsa skador på tamdjur, så har ingen av länsstyrelserna försökt välja ut revir som vore relevanta utifrån det syftet.

Istället framgår det av länsstyrelsernas beslut att urvalet av revir främst inriktats på att ta bort familjegrupeer i områden där det är förhållandevis tätt med vargrevir. Tätheten av vargrevir har ingen koppling till risken för vargangrepp på tamdjur. Risken för angrepp på tamdjur är beroende av variationer i beteendet mellan vargar i olika revir, samt i vilken mån förebyggande åtgärder vidtagits.

Som stöd för att tätheten av vargrevir inte är en viktig faktor för risken för angrepp åberopar föreningen en rapport²⁰ som Viltskadecenter presenterade 2015, där risken för vargangrepp på får jämförts mellan olika områden i Mellansverige. Viltskadecenters analys visar att ju fler fårbesättningar det finns i ett område, desto större är risken att det sker vargangrepp på får, men tätheten av vargrevir hade ingen signifikant effekt på risken för angrepp. Rapportförfattarna skriver bland annat:

¹⁶ E-brev 2017-01-09 från Ellinor Thelin, vilthandläggare, Länsstyrelsen i Dalarnas län.

¹⁷ E-brev 2017-01-05 från Kari Langöen, vilthandläggare, Länsstyrelsen i Värmlands län.

¹⁸ E-brev 2017-01-11 från Caroline Lundmark, vilthandläggare, Länsstyrelsen i Örebro län.

¹⁹ E-brev 2017-01-09 från Sara Sundin, funktionsansvarig, Länsstyrelsen i Gävleborgs län.

²⁰ Frank, Svensson, Lopez Bao & Zetterberg, 2015. Analys av sambandet mellan vargtäthet och antal fårbesättningar. Rapport från Viltskadecenter, SLU 2015-6.

<http://www.slu.se/globalassets/ew/org/centrb/vsc/vsc-dokument/vsc-publikationer/rapporter/2015/analys-av-sambandet-mellan-vargtathet-och-antal-farbesattningar-webb.pdf>

”Vargtätheten i sig påverkar således inte antalet förväntade angrepp, vilket är rimligt. Det finns inget skäl till varför vargangrepp på får i ett revir skulle påverkas av om det ligger fler eller färre revir i den landsändan.”

Föreningen menar vidare att risken för angrepp på tamdjur är den viktigaste negativa socioekonomiska konsekvensen av vargförekomst, en viktig orsak till oro bland djurhållare, och en viktig orsak till negativa attityder till varg. Därmed menar föreningen att en skydds jakt som så effektivt som möjligt minskar risken för angrepp på tamdjur, också skulle vara mer ändamålsenlig för att uppnå de av länsstyrelserna angivna syftena om att begränsa negativa socioekonomiska effekter och öka acceptansen för vargen.

Licensjakten är bara tillåtlig om det inte finns någon annan lämplig lösning. Föreningen menar alltså att skydds jakt på skadegörande vargar är en mer lämplig lösning än licens jakt på vargrevir som väljs utifrån andra kriterier än var risken för sådana angrepp är störst. Föreningen menar därför att villkoret om att det inte finns någon annan lämplig lösning inte är uppfyllt.

Länsstyrelsen i Dalarnas län har i beslutet inte diskuterat möjligheten att skydds jakt på skadegörande vargar kan vara en lämplig lösning.

Länsstyrelserna i Värmlands, Örebro och Gävleborgs län har i sina beslut avfärdat skydds jakt som alternativ till licens jakt, men deras argumentation för detta är synnerligen oklar:

- Först skriver länsstyrelserna att skydds jakt innebär att problematiska individer avlägsnas snabbt och effektivt. Detta menar föreningen gör skydds jakten ändamålsenlig för syftet att minska skaderisken (och indirekt även för syftena att begränsa negativa socioekonomiska konsekvenser, underlätta tamdjurshållning och öka acceptansen för vargen).
- Därefter anförs att ”ofta” involveras ett fåtal individer och det tillämpas metoder som inte är tillåtna vid licens jakt, samt att de fällda djuren ”vanligtvis” omhändertas av myndigheterna. Dessa förhållanden menar föreningen inte minskar skydds jaktens ändamålsenlighet för syftet att minska skaderisken. Dessutom är dessa förhållanden beroende av hur länsstyrelserna själva utformar besluten om skydds jakt. Dessa förhållanden är därför inte i sig någon rimlig grund för att avfärda alternativet skydds jakt som en annan lämplig lösning.
- Sedan hävdas att skydds jakten skulle ge rovdjuren en karaktär av skadedjur. Föreningen menar tvärtom att länsstyrelsernas beslut, där tätheten av varg framställs som ett problem oavsett om vargarna orsakat skada eller inte, ger en bild av vargarna som skadedjur. En jakt som riktas specifikt mot vargar som verkligen orsakat skada behöver däremot inte alls ge en negativ bild av andra vargar.
- Avslutningsvis skriver länsstyrelserna att det skulle vara mycket resurskrävande att genomföra ett stort antal skydds jakter med populationsreglerande effekt. Här vill föreningen invända att det inte finns någon anledning till att jakten skulle blivit mer resurskrävande om den riktats mot det eller de revir där risken för angrepp på tamdjur var störst.

Även i Förvaltningsrättens domar avfärdas skydds jakt med en ytterst märklig motivering: Förvaltningsrätten skriver att skydds jakt skulle vara ”en olämplig lösning, eftersom syftet att föregå vargens skadeverkningar och att öka förtroendet för förvaltningen då går förlorad”.

Föreningen menar att Förvaltningsrättens argument här är helt felaktigt. All skydds jakt syftar till att föregå ytterligare skadeverkningar. Eftersom skydds jakten riktas mot djur som redan visat sig orsaka skada, så är

den också mer effektiv i att förebygga ytterligare skadeverkningar, än en jakt som riktas slumpmässigt i förhållande till inträffade och förväntade skadeverkningar.

Föreningen menar vidare att en jakt som inriktas på att verkningsfullt förebygga ytterligare skador har betydligt större potential att öka allmänhetens förtroende för förvaltningen, än en jakt som inte inriktas på att förebygga verkliga skador.

Därför menar föreningen att Förvaltningsrätten utifrån felaktiga antaganden avfärdat det faktum att skydds jakt på skadegörande djur är en lämpligare lösning än licensjakt.

Mot denna bakgrund menar föreningen att Högsta Förvaltningsdomstolen bör pröva

- dels sakfrågan om skydds jakt på skadegörande vargar är en lämplig lösning som kan ses som ett alternativ till licensjakt,
- dels, med tanke på länsstyrelsernas bevisbörda vad gäller att alla villkor för licensjakten är uppfyllda, om länsstyrelserna i sina beslut har visat att skydds jakt inte är en lämplig lösning.

2b. Inavelsnivån i vargpopulationen har inte minskat från 2012 till 2015

Länsstyrelserna anför i sina beslut att inavelsgraden hos den skandinaviska vargstammen har förbättrats genom att avkommor från invandrade vargar börjat få valpar, så att den genomsnittliga inavelsgraden sedan 2006 har sjunkit från 0,31 till 0,24.

Länsstyrelserna har dock förbisett att minskningen av den genomsnittliga inavelsgraden avstannade 2012, då värdet var 0,24²¹. 2013 har den genomsnittliga inavelsgraden beräknats till 0,25²², 2014 åter till 0,25²³, och 2015 åter till 0,24²⁴.

Föreningen menar att den avstannade sänkningen av inavelsgraden är ytterligare ett bevis för att nuvarande invandringsfrekvens inte är tillräcklig för att vargen i närtid ska uppnå en gynnsam bevarandestatus.

---

²¹ Svensson, Wabakken, Kojola, Maartmann, Strømseth, Åkesson, Flagstad & Zetterberg, 2013. Varg i Skandinavien och Finland: Slutrapport från inventering av varg vintern 2012-2013. Högskolan i Hedmark, Uppdragsrapport nr 6-2013; Viltskadecenter, SLU, Rapport nr 3-2013. http://www.viltskadecenter.se/images/stories/Publikationer/varg_i_skandinavien_o_finland_2012-2013_svensk.pdf

²² Svensson, Wabakken, Kojola, Maartmann, Strømseth, Åkesson & Flagstad, 2014. Varg i Skandinavien och Finland: Slutrapport från inventering av varg vintern 2013-2014. Högskolan i Hedmark, Uppdragsrapport nr. 12-2014; Viltskadecenter, SLU, Rapport nr. 7-2014. http://www.viltskadecenter.se/images/stories/Publikationer/varg_i_skandinavien_2013_2014_svensk.pdf

²³ Svensson, Wabakken, Maartmann, Åkesson & Flagstad, 2015. Inventering av varg vintern 2014-2015. Inventeringsresultat för stora rovdjur i Skandinavien 1-2015. <http://www.viltskadecenter.se/images/stories/Publikationer/inventering-av-varg-i-skand-201415-svensknorsk-15juni-webb.pdf>

²⁴ Wabakken, Svensson, Maartmann, Åkesson & Flagstad, 2016. Bestandsövervakning av ulv vintern 2015-2016. Bestandsstatus for store rovdyr i Skandinavia 1-2016. Kan laddas ner från <https://brage.bibsys.no/xmlui/handle/11250/2390916>

2c. Skrivningen om vargens utbredning i norra Sverige i EU-kommissionens kompletterande motiverade yttrande

Som Högsta Förvaltningsdomstolen nämner på några ställen i domen 2016-12-30 i mål nr 2406-2408-16 och 2628-2630-16, så är vargens utbredningsområde i Sverige idag begränsat till ett halvdussin län i Mellansverige.

Högsta Förvaltningsdomstolens beskrivning av vargens utbredningsområde är i god överensstämmelse med EU-kommissionens förklaring om att en arts utbredningsområde är det område som permanent eller regelbundet används av arten – inte kringliggande områden där enstaka djur tillfälligtvis kan röra sig när de söker ett område att etablera sig i:

”Vagrant or occasional occurrences (in the meaning of accidental, erratic, unpredictable) would not be part of the natural range”²⁵.

Norra halvan av Sverige ligger alltså, bland annat till följd av politiska beslut under 2000-talet, i huvudsak utanför vargens nuvarande utbredningsområde. I proposition 2012/13:191 resonerade regeringen i vissa stycken som om vargens utbredningsområde redan skulle omfatta större delen av norra Sverige, trots att där inte fanns någon stationär vargförekomst, men de resonemangen baserades på en missuppfattning av begreppet utbredningsområde.

Att vargens nuvarande utbredning är begränsad till Mellansverige är en effekt av att vargar som uppträder i norra Sverige regelmässigt avlivas med myndigheternas tillstånd. Vargens naturliga utbredning begränsas alltså genom aktiva åtgärder, trots att Sverige – till skillnad från Finland – inte har något undantag från art- och habitatdirektivet beträffande varg i renkötselområdet. Under perioden 2010 - 2016 har minst 73 vargar skjutits under skydds jakt i renkötselområdet och därutöver har 5 vargar fångats och aktivt flyttats till Mellansverige.

I detta sammanhang bör också noteras att renkötselområdets avgränsning inte är fastställd i lag. I exempelvis SOU 2007:89 (sid. 472-473) angavs att renkötselområdet omfattar ca 40 % av Sveriges yta, medan Sametinget på sin webbplats uppger att det omfattar närmare 50 % av landet. Oavsett vilken avgränsning som gäller så är det en mycket stor del av vargens naturliga utbredningsområde i Sverige där vargen hindras från att etablera revir och reproducera sig.

En konsekvens av att vargens utbredning är begränsad till Mellansverige är att de flesta vargar som invandrar österifrån till norra Sverige aldrig når fram till den skandinaviska populationen. Detta är huvudorsaken till att den skandinaviska vargpopulationen blivit och fortfarande är extremt inavlad.

EU-kommissionens har i ett motiverade yttrande²⁶ 2015 framhållet att denna begränsning av vargens utbredning inte är förenlig med kravet på gynnsam bevarandestatus:

”Nuvarande praxis tycks vara att hindra vargar att reproducera sig och uppehålla sig längre tider i renkötselområdet. Denna utslutning begränsar artens naturliga utbredningsområde och hindrar i stor utsträckning konnektivitet med och naturlig invandring till Sverige av vargar från öster, vilket bidrar till inavelsproblemet och därför undergräver möjligheterna att uppnå gynnsam

²⁵ Evans & Arvela, 2011. Assessment and reporting under Article 17 of the Habitats Directive. Explanatory Notes & Guidelines for the period 2007-2012. Final version.
<https://circabc.europa.eu/sd/a/2c12cea2-f827-4bdb-bb56-3731c9fd8b40/Art17%20-%20Guidelines-final.pdf>
Citatet på sid. 27.

²⁶ EU-kommissionen, 2015. Kompletterande motiverat yttrande – Överträdelse nummer 2010/4200.
Citatet från punkt 52 i yttrandet.

bevarandestatus. Begränsningen av vargstammens naturliga utbredningsområde förefaller därför inte vara förenlig med kravet om gynnsam bevarandestatus.”

Som föreningen uppfattar saken innebär detta att vargen inte kan ha gynnsam bevarandestatus så länge artens utbredning i landet är begränsad till Mellansverige.

Som vi även nämnt under rubrik 1d ovan, att vargen inte har gynnsam bevarandestatus utesluter inte att undantag enligt artikel 16.1 kan medges. Däremot innebär det att undantag måste prövas utifrån om de försvårar *uppnåendet*, snarare än *upprätthållandet*, av gynnsam bevarandestatus. Föreningen menar att det är viktigt för rovdjursförvaltningen i Sverige att Högsta Förvaltningsdomstolen tydliggör detta.

Länsstyrelserna har i sina licensjaksbeslut inte analyserat om jakten riskerar att försvåra *uppnåendet* av en gynnsam bevarandestatus. Inte heller har Förvaltningsrätten eller Kammarrätten gjort det i sina beslut om våra överklaganden. Därför menar föreningen att länsstyrelsernas beslut inte lever upp till de krav som ska kunna ställas enligt art- och habitatdirektivet, och att Förvaltningsrättens och Kammarrättens beslut inte ger den vägledning som krävs.

Övrigt

Svenska Rovdjursföreningen uppfyller de villkor för rätt att överklaga som anges i 13 § 16 kap. miljöbalken. Att denna överklaganderätt även gäller beslut om jakt framgår av Högsta Förvaltningsdomstolens beslut den 18 december 2015 i mål nr 312-15. Ifall Högsta Förvaltningsdomstolen skulle hysa tvivel om något av detta, så anhåller föreningen om att få inkomma med ytterligare handlingar till stöd för detta.

För Svenska Rovdjursföreningen,

Torbjörn Nilsson
Ordförande

Bilagor

- Bilaga 1: Bruford, 2015. Additional population viability analysis of the Scandinavian wolf population. Naturvårdsverket Rapport 6639.
- Bilaga 2: Chapron & Treves, 2016. Blood does not buy goodwill: allowing culling increases poaching of a large carnivore. *Proceedings of the Royal Society of London B* 283:20152939.
- Bilaga 3: Chapron, Wikenros, Liberg, Wabakken, Flagstad, Milleret, Månsson, Svensson, Zimmermann, Åkesson & Sand, 2016. Estimating wolf (*Canis lupus*) population size from number of packs and an individual based model. *Ecological Modelling* 339: 33–44.
- Bilaga 4: Dunér, 2011. Analys av artikel 16.1 i art- och habitatdirektivet. Promemoria 2011-09-28.
- Bilaga 5: E-brev 2017-01-05 från Kari Langöen, vilthandläggare, Länsstyrelsen i Värmlands län.
- Bilaga 6: E-brev 2017-01-09 från Ellinor Thelin, vilthandläggare, Länsstyrelsen i Dalarnas län.
- Bilaga 7: E-brev 2017-01-09 från Sara Sundin, funktionsansvarig, Länsstyrelsen i Gävleborgs län.
- Bilaga 8: E-brev 2017-01-11 från Caroline Lundmark, vilthandläggare, Länsstyrelsen i Örebro län.
- Bilaga 9: EU-kommissionen, 2015. Kompletterande motiverat yttrande – Överträdelse nummer 2010/4200.
- Bilaga 10: Evans & Arvela, 2011. Assessment and reporting under Article 17 of the Habitats Directive. Explanatory Notes & Guidelines for the period 2007-2012. Final version.
- Bilaga 11: Frank, Svensson, Lopez Bao & Zetterberg, 2015. Analys av sambandet mellan vargtäthet och antal fårbesättningar. Rapport från Viltskadecenter, SLU 2015-6.
- Bilaga 12: Hogberg, Treves, Shaw & Naughton-Treves, 2016. Changes in attitudes toward wolves before and after an inaugural public hunting and trapping season: early evidence from Wisconsin's wolf range. *Environmental Conservation* 43:45-55.
- Bilaga 13: Lacy, 2000. Structure of the VORTEX simulation model for population viability analysis. *Ecological Bulletins* 48:191-203.
- Bilaga 14: Laikre, Olsson, Jansson, Hössjer & Ryman, 2016. Metapopulation effective size and conservation genetic goals for the Fennoscandian wolf (*Canis lupus*) population. *Heredity advance online publication* 22 June 2016; doi: 10.1038/hdy.2016.44.
- Bilaga 15: Länsstyrelsen i Örebro län, 2016. Sammanställning: Enkät till boende i område för licensjakt på varg 2015 (N=129).
- Bilaga 16: Naturvårdsverket, 2015. Delredovisning av regeringsuppdraget att utreda gynnsam bevarandestatus för varg (M2015/1573/Nm). NV-02945-15.
- Bilaga 17: Naturvårdsverket, 2016. Femårig plan för genetisk förstärkning 2016 - 2020. NV-02544-15. 2016-10-24.
- Bilaga 18: Sand, Liberg & Chapron, 2016. Beräkningar av beskattning av den svenska vargpopulationen 2017. Rapport till Naturvårdsverket från SKANDULV.
- Bilaga 19: Svensson, Wabakken, Kojola, Maartmann, Strømseth, Åkesson, Flagstad & Zetterberg, 2013. Varg i Skandinavien och Finland: Slutrapport från inventering av varg vintern 2012-2013. Högskolan i Hedmark, Uppdragsrapport nr 6-2013; Viltskadecenter, SLU, Rapport nr 3-2013.

Bilaga 20: Svensson, Wabakken, Kojola, Maartmann, Strømseth, Åkesson & Flagstad, 2014. Varg i Skandinavien och Finland: Slutrapport från inventering av varg vintern 2013-2014. Högskolan i Hedmark, Uppdragsrapport nr. 12-2014; Viltskadecenter, SLU, Rapport nr. 7-2014.

Bilaga 21: Svensson, Wabakken, Maartmann, Åkesson & Flagstad, 2015. Inventering av varg vintern 2014-2015. Inventeringsresultat för stora rovdjur i Skandinavien 1-2015.

Bilaga 22: Wabakken, Svensson, Maartmann, Åkesson & Flagstad, 2016. Bestandsövervakning av ulv vintern 2015-2016. Bestandsstatus för store rovdjur i Skandinaia 1-2016.